

12 КВІТНЯ. ПОДВИЖНИЦЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ. До 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної (1871–1949)¹

Author: Савченко С. С.

*Бібліотека повинна закладати
фундамент загальнолюдської
культури.*

Л. Хавкіна[1]

Любов Борисівна Хавкіна - видатний вітчизняний бібліотекознавець та бібліограф, педагог і письменниця. Життя цієї людини було присвячене невтомній боротьбі за розвиток бібліотекознавства, поліпшення організації бібліотечної справи в країні, підготовці кваліфікованих бібліотечних кадрів, за визнання бібліотечної професії як самостійної галузі діяльності. Теоретичні дослідження, широка практична діяльність, організаторські здібності Л. Б. Хавкіної поставили її в один ряд із видатними бібліотекознавцями світу.

Л. Хавкіна народилася у м. Харкові в сім'ї медиків: батько був відомим лікарем, перекладачем праць видатних німецьких вчених-медиків, а мати - фельдшером. Батьки були членами Харківського товариства розповсюдження грамотності серед народу (ХТГ) і Товариства попечителів для бідних студентів. Їхня громадська діяльність, сповнена ідеями служіння народові, вплинула на формування світогляду власних трьох дітей.

У 1887 р. Любов Хавкіна закінчила другу Харківську жіночу гімназію із золотою медаллю, а у 1893 р. - музичне училище з атестатом першого ступеня за спеціальністю "Теорія музики".

Трудовий шлях дівчина розпочала у 1888 р. у приватній недільній школі Христини Алчевської, де протягом трьох років працювала вчителем. Саме тут відбувалося становлення Л. Хавкіної як педагога-просвітителя. У школі її особливо приваблювала робота в бібліотеці. Вона керувала позакласним читанням трьох груп учнів, разом з іншими вчительками була активним укладачем третього тому навчально-бібліографічного посібника "Що читати народу", який одержав позитивну рецензію Л. М. Толстого.

Пристрасть до книги, розуміння ролі й значення бібліотеки незабаром привели дівчину до рішення пов'язати своє життя з професійною бібліотечною діяльністю. З 1890 р. вона почала працювати у Харківській громадській бібліотеці на посаді бібліотекаря. Дівчині виповнилося лише 19 років, коли вона прийшла до цієї книгозбірні і почала добровільно чергувати у "дешевому абонементі", відкритому для бідноти. Тут вона спостерігала втілення в життя ідей народної просвіти, мала змогу вивчати різноманітність читацьких інтересів. Завдяки притаманній їй енергії та ініціативності, Любов Хавкіну незабаром призначили на посаду наукового співробітника.

Паралельно з роботою в бібліотеці Любов Хавкіна розпочала активну громадську діяльність. Наслідуючи батьків, вона з 1891 р. стає членом Харківського товариства розповсюдження грамотності серед народу. Її участь у роботі ХТГ тривала аж до 1920 р.

¹ Джерело: Календар знаменних і пам'ятних дат, № 2, 2011

Як член ХТГ Хавкіна працювала в комітеті зі створення першої безплатної читальні: добирала та опрацьовувала книги, брала участь у складанні першого каталогу читальні. Пізніше вона створила при бібліотеці музичний гурток, організовувала концерти, лекції, проводила роботу з читачами. Одночасно очолювала музичний відділ газети "Харьковские губернские ведомости", де було надруковано понад 100 її нотаток і статей. Крім того, Любов Хавкіна, як член редакційної комісії, взяла участь у підготовці "Народної енциклопедії наукових і прикладних знань", підготувала низку статей до цього видання. У ХТГ розкрився й дослідницький талант Любові Хавкіної: разом із членами спеціальної комісії вона обстежувала і аналізувала діяльність сільських бібліотек Харківської губернії.

Розширенню професійних знань Л. Хавкіної сприяла поїздка на три роки (1898-1901) до Німеччини, де вона здобувала вищу освіту на філологічному факультеті Берлінського університету. Під час навчання Хавкіна вивчала організацію роботи німецьких бібліотек різного типу, а під час канікул у 1900 р. відвідала Францію, де ознайомилась з бібліотеками та з бібліотечним розділом міжнародної виставки в Парижі. За результатами вивчення бібліотечного життя за кордоном Л. Хавкіна підготувала ряд публікацій до російських педагогічних журналів, в яких пропагувала прогресивну організацію бібліотечної справи. Теоретичні позиції, викладені в статтях, ознаменували початок однієї з головних ліній діяльності бібліотекознавця - вивчення й пропаганду досвіду налагодження бібліотечної справи за кордоном. У подальшому вона стала визначним фахівцем у цій галузі, і цьому сприяло не лише відвідування багатьох країн Європи, Америки та Азії, а й особисті зв'язки з багатьма зарубіжними фахівцями та вільне володіння багатьма іноземними мовами.

Після повернення на батьківщину Любов Борисівну було обрано членом правління ХТБ. Вона брала участь безпосередньо в усіх значних подіях, що відбувалися в бібліотеці до революції 1917 р., і була їхнім літописцем. За проектами Л. Хавкіної було створено два нових спеціалізованих відділи - нотно-музичний та перший у країні науковий відділ бібліотекознавства. Обґрунтовуючи організацію відділу бібліотекознавства, Любов Борисівна зазначила, що цей відділ має бути першим досвідом об'єднання матеріалів з бібліотечної справи з метою наукового розроблення й поширення раціональних методів організації бібліотек.

Початок 1904 р. став для Л. Б. Хавкіної поворотним пунктом від безпосередньої роботи в бібліотеці до пропаганди бібліотечної справи. У цей період вона працювала над книгою "Бібліотеки, їх організація й техніка", в якій уперше були сформульовані погляди вченої на бібліотекознавство як науку та її предмет. Книга викликала широкий резонанс. Незважаючи на критичні зауваження, автор отримала подяку від Російського бібліографічного товариства, а в 1905 р., у Бельгії, на міжнародній виставці в м. Льєжі ця книга була удостоєна золотої медалі.

Дуже важливою стала участь Любові Борисівни у III Всеросійському з'їзді діячів із питань професійної та технічної освіти. У своїй доповіді "Про професійну підготовку бібліотекарів" вона запропонувала перший у вітчизняному бібліотекознавстві проект організації бібліотечної освіти шляхом створення спочатку всеросійських курсів, а згодом - постійного спеціального навчального закладу. Проект отримав схвалення з'їзду. Однак втілити його в життя було непросто. Лише після декількох невдалих спроб, навесні 1913 р., при міському Народному університеті ім. А. Л. Шанявського в Москві було відкрито перші в Росії короткострокові бібліотечні курси, а Любов Борисівна стала їх керівником. Згодом, у 1930 р. курси були реорганізовані у Московський бібліотечний інститут. А до того часу вона вела практичну й теоретичну діяльність: писала статті, виступала з доповідями, наполегливо просуваючи думку про необхідність здійснення реформ в

організації бібліотечної справи та усієї освітньої системи на широких демократичних засадах.

Одночасно Л. Хавкіна почала активно здійснювати роботу зі створення підручників і практичних посібників із бібліотечної справи. У 1911 р. вийшло "Керівництво для невеликих бібліотек" - посібник, який на довгі роки став головним при підготовці кадрів для бібліотек загальноосвітнього профілю.

У травні 1914 р. Любов Борисівна виїхала до США, де закінчила літні курси удосконалення у Вищій бібліотечній школі у м. Олені (штат Нью-Йорк). Тоді ж вона здійснила велику поїздку для ознайомлення з організацією бібліотечної справи у США та Канаді, взяла участь у з'їзді американських бібліотекарів у м. Ітака, на якому виступила з доповіддю про стан бібліотечної справи в Росії.

Збагачена новим досвідом і знаннями, Любов Борисівна зуміла передати кращі досягнення американських бібліотек по роботі з читачами, бібліотечною технікою (картковим і систематичним каталогами, десятковою класифікацією) вітчизняним бібліотекам.

У 1915 р. в Університеті ім. А. Л. Шанявського було відзначено 25-річчя діяльності Л. Б. Хавкіної в галузі розвитку бібліотечної справи. На цей час на її рахунку вже була організація перших бібліотечних курсів, публікація понад 60 книг, доповідей, статей та рецензій. Нею було здійснено не менше 75 перекладів наукової, художньої та дитячої літератури з англійської, французької, німецької, італійської, іспанської та шведської мов на російську мову.

Любов Борисівна була автором таких широковідомих книг, як "Індія", "Розповіді про Японію", "Як люди навчилися писати та друкувати книги", "Сервантес", "М. О. Некрасов, його життя і твори" та інших.

За безпосередньою участю Л. Б. Хавкіної у 1916 р. було засновано Російське бібліотечне товариство, головною метою якого було сприяння розвитку бібліотечної справи й поліпшенню підготовки, побуту й умов праці бібліотекарів. Любов Борисівну обрали головою правління Товариства і вона незмінно займала цю посаду до припинення діяльності Товариства у 1921 р.

З 1918 р. починається московський період у житті бібліотекознавця. Але, переїхавши з Харкова до Москви, Л. Хавкіна не припинила свої ділові й творчі контакти з рідним містом і бібліотекою, з Україною. Так, у березні 1925 р. вона відвідала провідні бібліотеки Одеської, Київської, Харківської областей, де прочитала лекції. У Києві Любов Борисівна ознайомила з діяльністю Всенародної бібліотеки України, відвідала інші бібліотеки. Свої враження від поїздок вона виклала в доповіді "Про бібліотеки України" на зборах Інституту бібліотекознавства в Москві.

У 1920 роки діапазон організаційної, наукової та педагогічної діяльності Л. Хавкіної був надзвичайно широким. Вона очолювала Кабінет бібліотекознавства в системі Головнауки, утворений у 1920 р. А коли діяльність Кабінету значно розширилась, і його було реорганізовано (1924) у Науково-дослідний інститут бібліотекознавства, Л. Хавкіна стала його директором. Займалась викладацькою роботою в Інституті бібліотекознавства, у Російській центральній книжковій палаті, у Військово-політичній академії, у Книжковому технікумі, в Політико-просвітительному інституті, а також на курсах і семінарах не тільки в Москві, а й у Харкові, Тбілісі, Ташкенті, Києві, Мінську, Одесі та в інших містах.

Книги, статті й рецензії Л. Б. Хавкіної, що вийшли друком у ці роки, були присвячені різним питанням бібліотечної роботи: каталогізації, відкритому доступу до полиць, бібліографії, десятковій класифікації, бібліотекознавству як науковій дисципліні, підготовці бібліотечних кадрів, вивченню досвіду бібліотечної роботи за кордоном.

З метою ознайомлення з діяльністю бібліотек Європи Наркомосвіти СРСР надав Л. Б. Хавкіній відрядження за кордон. У 1925 р. вона виїжджала до Франції, Німеччини, Голландії, скандинавських країн, а в 1926 р. її було запрошено до США для участі в конференції, присвяченій 50-річчю Американської бібліотечної асоціації. Бібліотечна спільнота США ставилась до Л. Б. Хавкіної з особливою повагою і симпатією. В одному з номерів американського "Бібліотечного журналу" було вміщено публікацію, присвячену її діяльності. Коли виникли проблеми з коштами для здійснення поїздки в США, організатори конференції виявили готовність сплатити не тільки за час перебування в Штатах, а й дорожні витрати. Американці були дуже зацікавлені участю Л. Б. Хавкіної у конференції, вони просили її висвітлити в доповіді діяльність радянських бібліотек. У США її обрали дійсним членом Американської бібліотечної асоціації.

Незважаючи на велику працездатність й повну віддачу справі знань і досвіду, діяльність Л. Б. Хавкіної була піддана критиці за відсутність партійного підходу до справи, за неправильну орієнтацію щодо зарубіжного досвіду, за недостатнє знання й узагальнення досвіду роботи радянських бібліотек. Любов Борисівна була в розквіті творчих сил, але через погіршення здоров'я після 1928 р. змушена була вийти на пенсію.

У 1930 роки посилилась критика так званих буржуазних бібліотекознавців, погляди яких поділяла Л. Б. Хавкіна. Їх звинувачували "за надпартійність", за те, що, на їхню думку, "громадська" бібліотека не повинна перетворюватися на зброю тієї чи іншої партії, що бібліотекар може бути партійним, а бібліотека - безпартійна. Наприкінці 1930 рр. були закриті професійні об'єднання, посилилась цензура. Праці Л. Хавкіної друкували все менше й менше. Вона не могла повністю реалізувати свій потенціал, тому для неї це були дуже важкі роки. Водночас вимушений вихід на пенсію, можливо, врятував її від репресій, однак Л. Хавкіна не припиняла творчої діяльності. Вона активно вела науково-літературну й консультаційну роботу, створила праці, які відзначались прогресивністю думки, актуальністю тематики й справжньою науковістю. Під час Великої Вітчизняної війни Любов Борисівна багато працювала над книгою "Зведені каталоги". Це було велике наукове дослідження, яке вона мала намір захищати як кандидатську дисертацію. Цю роботу (без захисту) було визнано докторською дисертацією, а авторці - присуджено ступінь доктора педагогічних наук - уперше бібліотекаря.

Після війни Л. Хавкіна працювала над "Словником бібліотечно-бібліографічних термінів" російською, англійською, німецькою та французькою мовами. Словник являв собою оригінальну працю, у якій з вичерпною повнотою були подані терміни не тільки бібліотечні, а й суто поліграфічні, що дуже важливо, бо це розширювало коло користувачів та підвищувало цінність словника. Це була справа всього життя Любові Борисівни, якій вона віддала усі свої сили. На жаль, з виданням словника виникли труднощі й Л. Хавкіна не дочекалась його виходу: 2 червня 1949 р. вона померла.

Людина великої енергії, переконана в правоті й необхідності справи, якій вона щоденно служила, Л. Хавкіна ще за життя по праву одержала титули й звання, широке визнання наукової й бібліотечної громадськості. Її ім'я назавжди увійшло в аннали історії бібліотечної справи, в енциклопедії та словники. Творча спадщина Л. Хавкіної налічує 500 книг і статей з широкого кола питань бібліотекознавства, бібліографії, самоосвіти, заочного навчання та ін. Ціла низка робіт Л. Хавкіної увійшла до золотого фонду

бібліотекознавчої літератури, за її підручниками та посібниками навчалося не одне покоління бібліотекарів, а Трьохзначні авторські таблиці Кеттера, адаптовані Хавкіною для російської та української мови й досі відіграють важливу роль в організації фондів вітчизняних бібліотек.

ЛИТЕРАТУРА

Авторские таблицы Кеттера в переработке для русских библиотек / Л. Б. Хавкина. - М. : Ун-т Шанявского, 1916. - 24 с.

Авторські таблиці (двозначні) : для рос. і укр. мов : посіб. для алфавіт. розстановки книг у б-ках / Л. Хавкіна. - 7-ме перероб. вид. - Х. : Вид-во Книжкової палати УРСР, 1961. - 47 с.

Библиотеки, их организация и техника / Л. Б. Хавкина. - СПб. : Изд. А. С. Суворина, 1904. - 376 с. : рис., табл.

Замечательные библиотеки / Л. Б. Хавкина ; Моск. гор. Нар. ун-т им. А. Л. Шанявского. - 2-е изд., доп. - М. : [17-я гос. тип.], 1920. - 48 с.

Листки воспоминаний / Л. Б. Хавкина ; подстроч. замечания А. В. Рычкова // Библиотековедение. - 1996. - № 1. - С. 81-91.

Руководство для небольших библиотек : с рис., образцами бланков, алф. указ. / Л. Б. Хавкина. - 3-е изд., перераб. и доп. - М. : Типолитогр. Кушнерова, 1918. - 248 с.

Словари библиотечно-библиографических терминов : англо-русский. Немецко-русский. Французско-русский / сост. Л. Б. Хавкина ; ред. П. Х. Ка-нанов. - М. : Всесоюз. книж. палата, 1952. - 233 с. - С прилож. списка латин. терминов.

Составление указателей к содержанию книг и периодических изданий : опыт. метод. и практ. пособия. - М ; Л. : Госиздат, 1930. - 159 с. : ил.

Таблица авторских знаков двоичных : практ. пособие для библиотекарей / Л. Б. Хавкина ; под ред. Ю. Н. Столярова. - 25-е изд. - М. : Либерия, 1992. - 24 с. - ISBN 5-85129-064-1.

Трехзначные авторские таблицы, согласованные и соединенные с двузначными. С приложением двузначных таблиц для иностранных языков / Л. Б. Хавкина ; под ред. Ю. В. Григорьева. - 6-е испр. изд. - М. : Книга, 1965. - 180 с.

Эластичные таблицы авторских знаков для кириллицы и латиницы : [практ. пособие для библиотекарей] / Л. Б. Хавкина ; под ред. Ю. Н. Столярова. - 7-е изд., испр. - М. : Либерия, 1993. - 175 с.

Про Л. Б. Хавкіну

Григорьев Ю. В. Л. Б. Хавкина (1871-1949) / Ю. В. Григорьев. - М. : Книга, 1973. - 126 с. - (Деятели книги).

Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна : творча спадщина і сучасність : матеріали Наук. конф., присвяч. 130-річчю з дня народж. Л. Б. Хавкіної, Харків, 30 жовт. 2001 / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; упоряд. О. П. Кунич. - Х., 2001. - 40 с.

Бібліотекознавець Любов Борисівна Хавкіна : харківський період діяльності (1888-1918) : зб. матеріалів / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; уклад.: А. М. Перепеча, Н. І. Капустіна. - Х., 2004. - 150 с. - Бібліогр.: с. 62-122.

Библиотековедение : вчера, сегодня, завтра : тез. докл. и сообщ. Науч. конф., Москва, 23-25 апр. 1996 г. : в 2 ч. / сост. Л. И. Алешин ; науч. ред. и авт. предисл. В. В. Скворцов. - М. : МГУК, 1996. - Ч. 1. - 100 с. - (Посвящ. 125-летию со дня рождения Л. Б. Хавкиной).

Артисевич В. Наша дружба продолжалась десять лет : воспоминания о Л. Б. Хавкиной / В. Артисевич // Библиотека. - 1997. - № 8. - С. 71-72.

Каратыгина Т. Ф. Любовь Борисовна Хавкина (1871-1949) : к 125-летию со дня рождения или Портрет через 47 лет / Каратыгина Т. Ф. // Научные и технические библиотеки. - 1996. - № 11. - С. 20-25.

Перепеча А. Л. Б. Хавкина : Харьковский период деятельности / А. Перепеча, Н. Капустіна // Научные и технические библиотеки. - 2002. - № 1. - С. 128-133.

Перепеча А. Визначний бібліотекознавець України Любов Борисівна Хавкіна : (за результатами наук. пошуків) / А. Перепеча, Н. Капустіна // Вісник Книжк. палати. - 2001. - № 3. - С. 36-38.

Березюк Н. М. К. И. Рубинский и Л. Б. Хавкина - основоположники Харьковской библиотечной школы : фрагменты истории / Н. М. Березюк // Научные и технические библиотеки. - 2009. - № 5. - С. 79-103.

Шоломова С. Б. Л. Б. Хавкина и Харьковская общественная библиотека / С. Б. Шоломова // Книга : исследования и материалы. - М., 1985. - Сб. 51. - С. 156-158.

Коломієць Т. В. Харківське товариство поширення в народі грамотності (1869-1920) / Т. В. Коломієць ; Харків. ун-т внутрішніх справ. - Х., 1998. - 190 с. - Про діяльність Л. Б. Хавкіної у ХТБ : с. 7, 14, 83, 106.

Дивногорцев А. Л. Письмо вождю : (неизвестный эпизод из жизни Л. Б. Хавкиной) / А. Л. Дивногорцев // Библиография. - 1996. - № 4. - С. 100 - 106.

Дивногорцев А. Какие же страны посетила Л. Б. Хавкина в 20-е годы? / А. Дивногорцев // Библиотека. - 1992. - № 5/6. - С. 30.

Касинец Э. "Американская тема" Л. Б. Хавкиной / Э. Касинец // Библиография. - 2008. - № 2. - С. 82-87.

Дивногорцев А. Прощание с Америкой в Атлантик-Сити / А. Дивногорцев // Библиотека. - 2002. - № 2. - С. 79-81.

Дворкина М. Такое долгое "везение" выдающегося библиотековеда / М. Дворкина // Библиотека. - 2002. - № 2. - С. 75-78.

Рычков А. В. "Я только исполняла свой долг специалиста перед страной" // Советское библиотековедение. - 1992. - № 1. - С. 101-108.

Полевина Е. В. Л. Б. Хавкина : штрихи к портрету на фоне эпохи / Е. В. Полевина // Библиография. - 2004. - № 6. - С. 58-64.

Драган Р. Любов Хавкіна. Витоки українського бібліотекознавства / Р. Драган // Вісник Книжкової палати. - 2000. - № 1. - С. 38-40.

Драган Р. А. Розвиток бібліотекознавчої думки. Харківська школа (початок ХХ ст. - 20-ті рр.) / Р. А. Драган // Вісник Харківської державної академії культури. - Х., 2000. - Вип. 2. - С. 32-38.

Абрамов К. И. У истоков библиотечного образования в России : к 80-летию основания первых библиотечных курсов / К. И. Абрамов // Научные и технические библиотеки. - 1993. - № 5. - С. 56-59 ; № 6. - С. 38-44.

Карташов Н. С. Л. Б. Хавкина и современные проблемы управления библиотечным делом / Н. С. Карташов // Библиотековедение. - 1996. - № 4/5. - С. 46-53.

Хавкіна Любов Борисівна [12(24.IV).1871 - 2.VI.1949] // Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред) [та ін.]. - Вид. 2-ге.- К., 1985. - Т. 12. - С. 81.

Хавкина Любовь Борисовна [12(24).04.1871 - 2.06.1949] // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; глав. ред. Ю. А. Гриханов. - М., 2007. - С. 1110-1111.

ІЛЮСТРАЦІЇ

[*Л. Б. Хавкина* : портрет] // Григорьев Ю. В. Л. Б. Хавкина (1871-1949). - М., 1973. - 1-я с. обл.

Л. Б. Хавкина : фотопортрет // Библиотечная энциклопедия / Рос. гос. б-ка ; глав. ред. Ю. А. Гриханов. - М., 2007. - С. 1110.

[1] Цит. за кн.: *Григорьев Ю. В.* Л. Б. Хавкина. - М., 1973. - С. 22.